

Molotov-Ribbentrop-pakten

Som en blixtnad från klar himmel offentliggjordes nyheten att Sovjetunionen slutit en icke-angreppspakt med det nazistiska Tyskland den 24 augusti 1939. De Stalin-trogna kommunistpartierna världen över togs fullständigt på sängen eftersom Stalin inte ens brytt sig om att informera deras ledare om vad som var i görningen.

I årtal hade de fördömt de fascistiska diktaturerna och förespråkat bred samling – folkfront kallad – mot fascismen, och så plötsligt, utan någon som helst förvarning, meddelades att Stalin slutit en pakt med Hitler. En pakt som möjliggjorde för den nazistiske diktatorn att inleda det andra världskriget utan att behöva frukta krig på två fronter.

De skulle ha blivit ännu mer förbluffade om de hade hört den skål som Stalin utbringade för Hitler när han med åtskilliga glas vodka firade paktens i Moskva tillsammans med Hitlers representanter, däribland utrikesministern, Ribbentrop: *”Jag är medveten om hur mycket det tyska folket älskar sin Führer; jag skulle därför vilja utbringa en skål för hans hälsa”*.

Efter några veckors förvirrade försök att sitta på båda stolarna – att både mana till kamp mot Hitler och försvara Stalins pakt med honom – föll kommunistpartiernas ledare in i ledet och började fördöma det *”orättfärdiga imperialistiska kriget”* och jämställa de krigförande parterna – om inte rent av urskuldra Hitlers ansvar – i fullständig kontrast till sin tidigare hållning där nazi-regimen utpekats som en av de främsta krigshetsarna.

Det franska kommunistpartiet uttryckte frontförändringen på ett mer ”ortodoxt” sätt i en ledarartikel i sitt teoretiska organ *Les Cahiers du bolchevisme*: *”Den enda riktiga politiken för arbetarklassen och det kommunistiska partiet består i en modig kamp mot det imperialistiska kriget, för freden: det gäller att slå mot den franska reaktionen, maktens företrädare, Daladier och hans socialistiska eller reformistiska medansvariga”*.

När artikeln publicerades hade det franska kommunistpartiet formellt förklarats upplöst av den forna folkfronts-partnern och dåvarande regeringschefen, Daladier. Det säger för övrigt en hel del om situationen och kommunistpartiernas isolering, att det franska kommunistpartiet, det största i Västeuropa sedan det tyska kommunistpartiet krossats av Hitler, kunde undertryckas utan våldsamma protester från arbetarklassens sida.

Många av kommunistpartiernas medlemmar revolterade dock mot Stalins ”revidering” av den politik som kommunisterna fört sedan 30-talets mitt. Bland annat lämnade 21 parlamentsledamöter det franska kommunistpartiet omedelbart efter paktens offentliggörande. De var bara en del av en våg av avhopp från kommunistpartierna.

Bara början

De som stannade kvar skulle bara ha vetat att paktens början på överraskningarna.

I ett hemligt tillägg till fördraget gav de forna motståndarna varandra fria händer inom de intressezoner de överenskommit om, *”i händelse av en territoriell-politisk omgestaltning”*, som den cyniska formeln löd.

Efter visst schackrande drogs gränsen mellan de båda intressesfärerna så att de tre baltiska staterna och Finland hamnade inom Sovjetunionens sfär tillsammans med östra Polen. Nazityskland gav också Sovjetunionen fria händer vad gällde Bessarabien.

Lite mer än två veckor efter Hitlers angrepp på Polen marscherade den sovjetiska krigsmakten in i östra Polen, vilket blev den definitiva dödsstöten för det redan uppbrutna och desorganiserade polska försvaret. Den 30 november 1939 gick sovjetiska stridskrafter till angrepp mot

Finland efter att förhandlingar om gränsrevideringar brutit samman. Efter flera månaders krig tvingades att den finska regeringen underteckna en hård fred. På våren 1940 besatte sovjetiska styrkor de tre baltiska republikerna Estland, Lettland och Litauen) som ”*på egen begäran*” införlivades med Sovjetunionen.

Under tiden använde Hitler de strategiska fördelar som paktens gett honom på sitt sätt. Efter att krossat Polen kunde han koncentrera sina styrkor i väst. Kriget i väst inleddes med ett strategiskt flankangrepp. Den 9 april ockuperades det neutrala Danmark och tyska styrkor inledde invasionen av det likaledes neutrala Norge, vars militära motstånd var över i början av juni. Då stod Frankrike redan inför nederlaget. Den 22 juni undertecknade Frankrike Hitlers villkor vid en förödmjukande ceremoni i Compiègne-skogen, på samma plats och i samma järnvägs-vagn som vapenstilleståndsvillkoren dikterats för de tyska förhandlarna i november 1918.

Invasion

På tio månader hade de nazistiska arméerna besekrat sex staters krigsmakter – Polen, Danmark, Norge, Belgien, Nederländerna och Frankrike – och omgestaltat Europas politiska karta. Även om planerna på att krossa Storbritannien fick läggas på hyllan på grund av de uteblivna framgångarna i flygkriget som skulle bana väg för en regelrätt invasion, kunde Hitler – efter ett kortare mellanspel på Balkan – nu koncentrera sina styrkor på det som hela tiden varit hans galna drömmars mål; att krossa Sovjetunionen och skapa *Lebensraum*, livsrum, i öster för det nazistiska imperiet.

I gryningen den 22 juni 1941 gick nazi-arméerna och deras allierade över den sovjetiska gränsen på en front som sträckte sig från Finland i norr till Rumänien i söder. Det skulle ta nästan fyra år för Sovjetunionen att under ohyggliga umbäranden driva bort inkräktarna och slå dem i grunden.

”Vinna tid”

Det var först efter den nazistiska invasionen som Stalin officiellt började påstå att paktens kommit till för att vinna tid, och ge Sovjetunionen ett andrum inför ett eventuellt nazistiskt angrepp.

Men som alltid när det gäller Stalin kan man aldrig vara riktigt säker på vilka argument som dikteras av den politiska situationens behov och vilka som var de verkliga. Så argumentet om att ”vinna tid” kan ha varit en av orsakerna till Stalins beredvillighet att komma överens med Sovjetunionens dödsfiende, men desto märkligare framstår då det faktum att ”andrummet” inte användes till att fullt ut förbereda Sovjetunionen inför en framtida kraftmätning.

Den antifascistiska propagandan stoppades fullständigt. Till och med ordet ”fascist” försvann ur tidningarna. Enligt den forne sovjetiske dissidenten och historikern Roy Medvedev förbjöd säkerhetspolisens högste chef, Lavrentij Berija, till och med vaktposterna i arbetslägren att använda ordet ”fascist” för att skymfa fångarna. Men det var inte bara på ideologins område som knytnäven förvandlades till en vänligt framsträckt hand. In i det sista, till och med bara några timmar före den nazistiska invasionens inledning, levererade Sovjet eftertraktade råvaror till Nazityskland.

Kanske man kan se framflyttandet av de sovjetiska gränserna som upprättandet av en slags skydd, en buffert. Men det var ett ”skydd” som visade sig vara av ytterst tvivelaktigt värde. Stalin kunde knappast räkna med något som helst stöd från befolkningen de områden man ockuperat i paktens hägn, för att inte tala om Finland som deltog i kriget praktiskt taget från start på tysk sida. Stalins försök att kuva Finland förstärkte dessutom den allmänna uppfattningen i väst att de sovjetiska stridskrafterna inte var mycket att ta på allvar.

När den öppna kraftmätningen väl var ett faktum togs de oförberedda sovjetiska styrkorna dessutom praktiskt taget på sängen. Stalin vägrade nämligen in i det sista att ta fasta på de stadigt ökande varningarna om ett nazityskt angrepp och låta den sovjetiska krigsmakten förbereda sig på ett angrepp. Det var inte förrän i allra sista stund, när det redan var försent, som de sovjetiska styrkorna gavs order om att förbereda sig på ett anfall.

Krönet på kortsynt politik

Pakten och dess förödande konsekvenser var i själva verket krönet på den pragmatiskt kortsynta och brutala politik som uttryckte regimen politiska och sociala karaktär, och som funnit sitt främsta uttryck i "gammelbolsjeviken" och partiets generalsekreterare Josef Stalin. Först hade regimen ställt sig bakom den Nya Ekonomiska Politiken (NEP), som visserligen initierats av Lenin, men av byråkratin getts en så konservativ inriktning att den kom att förstärka riskerna för en kapitalistisk restaurering samtidigt som den ytterligare demoraliserade den av inbördeskriget (1918-21) socialt och politiskt förödda sovjetiska arbetarklassen.

Ställd inför de problem som hans regim själv hade frammanat hade Stalin och hans klick proklamerat den huvudlösa "Tredje perioden-politiken". En politik som fått förödande konsekvenser, genom tvångskollektivisering och terror mot de sovjetiska bönderna och en huvudlöst forcerad industrialisering i en grotesk karikatyr av vänsteroppositionens krav på planerad industrialisering. Allt kombinerat med våldsamt sekterism; socialdemokratien var nu "socialfascistisk", vilket i Tyskland kom att bli starkt bidragande till Hitlers seger 1933.

Den lika blinda folkfrontspolitik som från 1935 ersatte Tredje perioden-politiken hade hjälpt till att bryta den djupa radikaleringen inom arbetarklassen och bana väg för arbetarnas nederlag i Spanien och Frankrike. Istället för att splittra arbetarklassen genom sekteristiska överbud och politiska fantastier var budskapet nu att arbetarklassen skulle alliera sig med den "demokratiskt sinnade" borgarklassen mot fascismen – som om inte fascismen var en produkt av kapitalismens kriser och den "demokratiskt sinnade" borgarklassens oförmåga att styra. I Tyskland hade de "demokratiska" partierna passivt tittat på medan Hitler grep makten och sedan mer eller mindre frivilligt gett upp andan.

Som om inte detta vore nog släppte Stalin under andra hälften av 30-talet loss en våg av terror mot den sovjetiska befolkningen och varje tänkbart och inbillat hot mot hans regim. För Stalin och hans hejdukar räckte det inte med att fängsla och i många fall fysiskt förinta offren, de måste tvingas att erkänna sig skyldiga till absurda anklagelser i stil med kontrarevolutionär verksamhet, sabotage och spioneri åt fascismen.

Bland offren återfanns inte minst flera av landets mest erfarna och framsynta militärer, bl a landets överbefälhavare Tuchatjevskij som gick med på att erkänna sig skyldig till de vansinniga anklagelserna om landsförräderi först när säkerhetspolisen hotade att tortera hans tonåriga dotter.

I händerna på Hitler

Ett av de allra smutsigaste, men minst kända, kapitlen i historien om pakten var Stalins beslut att överlämna fängslade tyska och österrikiska – Österrike hade införlivats med Tredje Riket 1938 – kommunister och socialister till Hitler. De hade ursprungligen flytt undan nazismen till Sovjetunionen för att fångas av den terror som Stalin släppte lös över landet under andra hälften av 30-talet. Enligt Hermann Weber, den kanske främste historikern i fråga om det tyska kommunistpartiet, handlade det om uppskattningsvis ettusen personer som överlämnades i Hitlers händer.

En av de mer kända av dem som Stalin beslöt att överlämna till Tredje riket var Hugo Eberlein, det tyska kommunistpartiets delegat till Kommunistiska Internationals

grundningskongress 1919. Eberlein som gripits av den sovjetiska säkerhetspolisen 1937 avled dock i ett sovjetiskt fängelse innan han skulle ha deporterats.

Det är möjligt att även Heinz Neumann, en av det tyska kommunistpartiets ledare i slutet av 20-talet, skulle ha överlämnats till Gestapo om han inte hade avrättats av den sovjetiska säkerhetspolisen. Hans hustru, Margarete Buber-Neumann, som också gripits av säkerhetspolisen och dömts till fem års arbetsläger som varande ”*samhällsfarligt element*”, överlämnades däremot till Hitlers säkerhetspolis.

I februari 1940 sattes hon på ett bevakat tåg på väg från Moskva till Brest-Litovsk, där SS väntade på henne och hennes 70-talet ofrivilliga medresenärer. Hon internerades i koncentrationslägret Ravensbrück, från vilket hon överraskande frigavs i slutet av april 1945 och lyckades ta sig västerut undan de annalkande sovjetiska trupperna. Om hon fallit i sovjetiska händer hade hon sannolikt skickats tillbaka till Stalins arbetsläger. Att hon suttit i nazityskt koncentrationsläger var inget argument, ty i den sovjetiska säkerhetspolisens ögon var hon fortfarande en kontrarevolutionär brottsling.¹

Alexander Weissberg var ytterligare ett av dessa offer för Stalins nya vänskap med Hitler. Han var en österrikisk kommunist och fysiker som 1931 kommit till Sovjetunionen för att ställa sina vetenskapliga kunskaper i sovjetsamhällets tjänst. I samband med de stora utrensningarna hade Weissberg gripits 1937 och anklagats för att tillhört en grupp terrorister som planerat att mörda Stalin.

Trots hård och nedbrytande psykisk tortyr vägrade han att erkänna sig skyldig till de groteska anklagelserna. Eller rättare sagt, så fort han hämtat sig ifrån de psykiska sammanbrott som bristen på sömn och oavbrutna förhör framkallade, tog han tillbaka sina erkännanden. Efter en vädjan från ingen mindre än Albert Einstein förbättrades Weissbergs situation. Men mot slutet av 1939 transporterades han från Kiev, där han hållits fängslad, till Butyrka-fängelset i Moskva.

Den 31 december väcktes Alexander Weissberg tidigt. Han fick bada, fördes därefter till ett klädförråd och fick välja fritt. På eftermiddagen uppsöktes han av en officer i säkerhetspolisen som mot Weissbergs signatur överlämnade ett dokument som förklarade att den rättsliga prövningen av hans fall inställts och att han skulle utvisas från Sovjetunionen till Tyskland. Den överraskade Weissberg förklarade att han inte hade något att göra med den tyska fascismen och bad om lov att få resa till Sverige. Inga vädjanden hjälpte. Han överlämnades i nazityska händer, men lyckades fly och gömma sig i det ockuperade Polen.

Hans Walter David överlevde dock inte. David, som var av judiskt ursprung, emigrerade i mitten av 30-talet till Sovjetunionen från Paris dit han flytt undan Hitler. Trots att han komponerat en födelsedagshymn till Stalins ära greps han 1937 och dömdes två år senare till fem år i sovjetiskt arbetsläger. I början av maj 1940 överlämnades han till de tyska myndigheterna, som när väl förintelsemaskineriet kommit på plats, skickade honom till gaskammaren i dödslägret Majdanek.²

Anders Hagström

¹ Margarete Buber-Neumanns vittnesmål ”*Fånge hos Hitler och Stalin*” gavs ut på svenska 1948. Det är en bok som fortfarande är väl värd att läsa.

² Ännu ett exempel på hur antifascister behandlades i Sovjetunionen är den tyske fysikern Friedrich Georg Houtermans – även han hade flytt från Tyskland 1933 efter Hitlers seger och återbördades 1939. Houtermans överlevde dock och skrev under pseudonymen Frederick Beck, tillsammans med William Godin (pseudonym för en ukrainsk historiker) boken [Stalinismen kastar masken. Utrensningen i Sovjetunionen 1936-39](#) om sina upplevelser i Sovjet under slutet av 30-talet. *Red ann*